

Доцент

Универзитет одбране

Војна академија

E-mail: slobodan.radojevic@va.mod.gov.rs

https://doi.org/10.18485/iipe_rat_ukrajina.2023.ch10

Број странице: 167–178

Геополитички и геостратегијски значај Црног мора: ограничена дејства флота¹

Слободан РАДОЈЕВИЋ

Апстракт

Рад полази од геополитичког и геостратегијског значаја Црног мора и анализира место и улогу Црноморске флоте Русије током годину дана рата у Украјини. Наиме, „уска мора“ какво је Црно постављају бројна ограничења за остваривање намене флота током рата. Црноморска флота Русије је стварана током бурне историје ове земље и представљала је показатељ могућности Русије да пројектује моћ у овом региону. У периоду савремене историје Русије, Црноморска флота је значајно модернизована и опремљена. Упркос потонућу командног брода и нападима на њену флоту летећим и поморским дроновима током рата у Украјини, Русија и даље остварује ограничену доминацију у Црном мору. Такође, и даље може да користи Црноморску флоту да ракетама пројектује своју моћ на копно. Надаље, Русија би могла да искористи Црноморску флоту да мења ток рата на копну и побољшава позицију током мировних преговора о завршетку рата. С друге стране, Украјина организованом обалском одбраном и запречавањем онемогућава велике десантне операције Црноморске флоте Русије.

Кључне речи: Црно море, Црноморска флота Русије, рат у Украјини.

¹ Ставови и налази изнети у чланку одражавају лични став аутора, а не институције у којој је запослен.

Увод

У савременим међународним односима морâ имају велики геополитички и геостратегијски значај. Превласт на мору и контрола поморских путева средишња су питања геополитичких и геостратегијских концепција великих сила.

Поморска моћ држава је данас све значајнија, јер им омогућава глобално присуство. Стога су велике силе кроз историју настојале да осигурају своје присуство и превласт у морима која их окружују, а океанско присуство и доминација су их уздизали до позиција суперсила.

У раду се полази од геополитичког и геостратегијског значаја Црног мора и анализира место и улога Црноморске флоте Русије током годину дана рата у Украјини. Наиме, Црно море је „уско море“ и поставља извесна ограничења, али и предности ономе ко господари његовом акваторијом.

Црноморски басен је већим делом своје древне и средњовековне историје место сусрета и процвата цивилизација, империјалних амбиција, сукоба за доминацију и контролу, као и економске и културне синергије.²

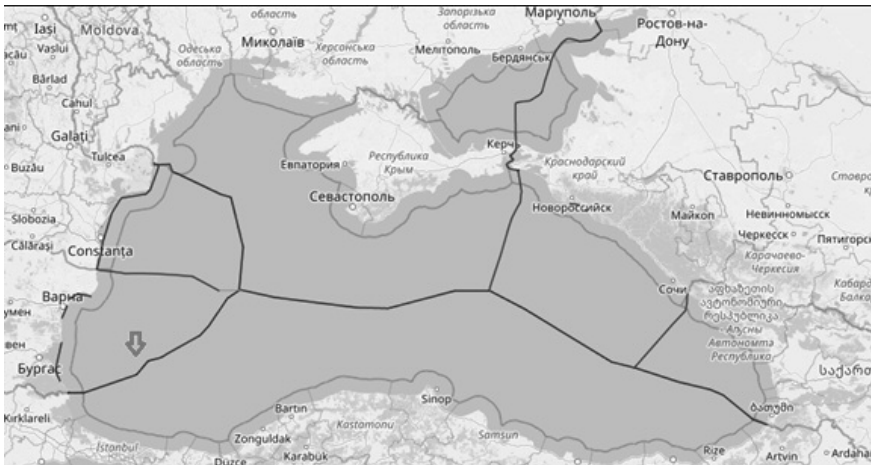
Географски положај Црног мора је утицао да Царска Русија, а касније и СССР теже да обезбеде сигуран излаз у Средоземно море и преко њега да се повежу са привредним центрима света.³

Црно море је окружено са шест обалних држава: Бугарском, Румунијом, Украјином, Русијом, Грузијом и Турском (види слику 1). Бугарска, Румунија и Турска су чланице НАТО-а, док су Украјина и Грузија изразиле тежње да то постану. Керчким мореузом Црно море је повезано са још „ужим“ Азовским морем на које излазе Русија и Украјина.

² Scipanov, L. V. & Nistor, F. (2022). The Black Sea Russian Navy Is Not an Overnight Creation- A Brief History of the Black Sea Russian Navy. *Romanian Military Thinking*, vol. 3, no. 1, 166–187.

³ Тешић, М. (1968). *Војнопоморска географија*. Београд: ДСНО, 313.

Слика 1. Црно и Азовско море
(границе на мору пре сукоба и рата у Украјини)⁴

Геополитички и геоекономски значај Црног мора је велики. Наиме, геополитички, Црно море се налази на стратешкој граници европских НАТО држава и Русије. Осим тога, то је подручје замрзнутих и тињајућих сукоба. Регион је увек био „оптерећен“ поделама, ривалством и сукобима. Једноставније речено, то је подручје геополитичке конфронтације.

Геоекономски, регион има велики економски потенцијал, јер утиче на енергетску безбедност Европе, па и шире. Геостратешки обухвата неке важне трговачке путеве и ценоводе и пресудно утиче на рат на копну које га окружује.

Црно море је толико значајно за Русију да руска геополитика почива на контроли Црног мора. Полуострво Крим има веома повољан географски положај у Црном мору јер је истурено у односу на осталу обалу. Ослонцем на веома погодну луку Севастопол поморске снаге могу да контролишу цело црноморско поморско војиште. Севастопол је преко Кримског моста спојен са Краснодаром и Новоросијском, док је због изванредног положаја у Црном мору повезан са свим важнијим црноморским лукама.⁵

⁴ *Maritime boundaries in Black sea*, IILSS-International Institute for Law of the Sea Studies, <http://iilss.net/tag/maritime-boundaries-in-black-sea/>, 01/02/2023.

⁵ Наиме, Севастопол је постао главна база руске Црноморске флоте још 1804. године, а на иницијативу Суворова прва утврђења су подигнута још 1778. године. У Кримском рату (1853–1856) флота Велике Британије, Француске и Турске је до темеља разорила севастопољска утврђења. Тешић, М. Војнопоморска географија, op. cit., 375.

Такође, за Русију је важно да заштити своје економске и трговинске везе с европским земљама.⁶ С друге стране, европске земље зависе од руске нафте и гаса. Стога постоји и конкуренција и сукоб за транзитне коридоре.⁷

Пре почетка рата у Украјини, Русија је повукла потезе којима је осигурала почетак своје доминације у Азовском и Црном мору. Наиме, Русије је редефинисала поредак азовско-црноморског басена последњих година, и то постаје све истакнутији аспект руско-украјинског (и руско-западног) сукоба.⁸ Поморска моћ Русије драматично је повећана због преузимања Крима, док је њена поморска моћ у Црном мору и на Средоземљу остала под изазовом низа фактора. Осим тога, „Украјинска криза је показала неспособност Европске уније да управља својим црноморским окружењем, али и истакла да утицај и интереси САД у региону слабе“.⁹

Црно море је „прокључало“

Црно море се ретко убраја у најважније светске стратешке просторе. Јужно кинеско море, Персијски залив и источно Средоземље били су много више у центру пажње и разматрања последњих година. Насупрот томе, Црно море се у великој мери сматрало секундарном „бригом“ и у годинама које су претходиле рату у Украјини није било у фокусу међународних односа или стратешких докумената великих сила, упркос чињеници да се на Црном мору или близу њега од краја Хладног рата одиграло невероватних 10 ратова, што је више од било којег другог поморског простора на свету и то: сукоб у Придњестровљу у Молдавији, грузијско-абхаски рат, грузијски грађански рат, руско-грузијски рат, први и други чеченски рат, руско-украјинска криза, сукоб и рат, као и први и други јерменско-азербејџански рат око Нагорно-Карабаха. Заправо, Црно море је, на крају крајева, место где

⁶ Више о поморском положају Русије и геополитици на светским морима видети: Vuković, N. Da li nam je potrebna promena ključnih geopolitičkih paradigmi? *Međunarodni problemi*, vol. 72, no. 1, 15–36.

⁷ Kumar Shahi, D. (2022). The Battleground of the Black Sea: A Geopolitical Analysis. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, vol. 12, no. 5, 1–8.

⁸ Kristian, Å. (2021). Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region. *European Security*, vol. 30, no. 2, 305–324.

⁹ Delanoë, I. (2014). After the Crimean crisis: towards a greater Russian maritime power in the Black Sea. *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 14, no. 3, 370.

се сучељавају интереси Русије, Европске уније, Турске и осталих чланица НАТО-а, укључујући и Сједињене Америчке Државе.¹⁰

Са проширењем НАТО-а на источну Европу и са територијом Алијансе која је укључила и Црно море, поморске снаге НАТО-а су у овом уском мору додатно демонстрирале проширени досег Алијансе и изазивале реакције Русије.¹¹ Током Украјинске кризе НАТО је појачао поморско присуство у Црном мору, јер је оно рубно море Средоземног мора и стога важно за Алијансу и евроатлантску безбедност. Русија је такође ојачавала и утврђивала своју позицију у Црном мору. Пре и током кризе у Украјини било је више међусобних сучељавања поморских и ваздухопловних снага Русије и НАТО-а у овом мору.

Улазак и боравак ратних бродова у Црном мору регулише Конвенција о режиму црноморских мореуза, потписана још давне 1936. године у швајцарском градићу Монтреу. Она гарантује потпуну слободу пролаза за све бродове трговачке морнарице током мирнодопског периода и дозвољава Турској да ограничи пролаз ратним морнарицама које не припадају црноморским државама. У случају рата, Конвенција даје Турској право да регулише транзит поморских ратних бродова и да блокира мореуз за ратне бродове који припадају земљама укљученим у сукоб и да дозволи слободан пролаз трговачким бродовима. На овај начин Турска има право контроле пловног пута, одржавајући осетљиву равнотежу снага у Црном мору која има импликације по безбедност приобалних земаља.

Руска поморска моћ у Црном мору – ограничена доминација?

Успешна употреба Црноморске флоте Русије 2008. године у рату са Грузијом у искрцавању снага на обалу, блокаде лука и поразу мале грузијске морнарице показала је не само спремност, досег и разноврсност ове флоте већ и посвећеност Русије да користи своју поморску моћ.¹² Заправо, у рату са Грузијом 2008. године Русија је користила поморске блокаде, операције против поморских снага непријатеља, поморске нападне операције и амфибијски десант као део своје комбиноване оружане кампање.¹³

¹⁰ Hess, M. *Welcome to the Black Sea Era of War*, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2022/04/25/black-sea-war-russia-ukraine-turkey/>, 01/02/2023.

¹¹ Радојевић, С. М. (2017). НАТО у Средоземљу на почетку 21. века: поморске снаге у спону? *Међународни проблеми*, вол. 69, бр. 1, 69.

¹² Sanders, D. (2014). *Maritime Power in the Black Sea*, King's College. London: Ashgate, 209–210.

¹³ Radojević, S. (2017). *Uloga pomorskih i vazduhoplovnih snaga NATO u Sredozemlju posle Hladnog rata*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 235.

Наиме, у годинама које су претходиле рату у Украјини руска Црноморска флота је значајно модернизована и ојачана. Наводи се да је модернизација Црноморске флоте један од најамбициознијих делова руског државног програма набавке оружја 2011–2020.¹⁴ Од 2014. године добила је три фрегате типа Адмирал Григорович са навођеним ракетама, четири корвете типа Бујан и шест модернизованих дизел-електричних ракетних подморница типа Кило. Ово је било значајно повећање групације бродова који могу да носе крстареће ракете Калибар. Те снаге су постале окосница руског бомбардовања копна и инструмент за спровођење поморске блокаде украјинских лука након почетка рата 2022. године. За период од 24. фебруара до 6. јуна 2022. године, руски површински ратни бродови и подморнице лансирани су више од 300 крстарећих ракета на територију Украјине, што чини 12% од укупно 2.500 крстарећих и балистичких ракета различитих типова са дометом од 120 до 5.500 километара. Поређења ради, током операције „Пустинска олуја“ ратна морнарица САД је лансирала 288 ракета типа *Томахаawk*.¹⁵

Са друге стране, Украјина нема поморске снаге које би озбиљно изазвале руску Црноморску флоту. Украјински командни брод – фрегата „Хетман Сахаидачни“ потопљена је у марту 2022. године и она је углавном морала да се ослони на малу флоту од четири или пет патролних чамаца, који се користе за извиђачке и задатке обезбеђења. То ограничава способност украјинске ратне морнарице да напада руске поморске капацитете и кључне војне циљеве на Криму.¹⁶

Рат у Украјини поставио је бројне нове задатке за руске поморске снаге у Црном и Азовском мору. Упркос успешним украјинским нападима, Русија у Црном мору и даље задржава кључне предности. Ове предности би могле да омогуће Русији да следи „стратегију бастиона“, у којој руска морнарица делује из релативно безбедних обалних области, добро заштићених од спољних напада, и користи ове области за спровођење далекометних напада на критичну инфраструктуру Украјине. Кључни значај Црног мора огледа се у могућности Русије да интензивира коришћење овог уског мора као стратешке позиције за заштиту Крима и четири новозаузета региона. Упркос појединим неуспесима, руска морнарица и даље може да бомбардује циљеве у Украјини и да настави

¹⁴ Delanoë, I. After the Crimean crisis: towards a greater Russian maritime power in the Black Sea, op. cit., 370.

¹⁵ Kormych, B. & Malyarenko, T. (2022). From Gray Zone to Conventional Warfare: The Russia-Ukraine Conflict in the Black Sea. *Small Wars and Insurgencies*, no. 1.

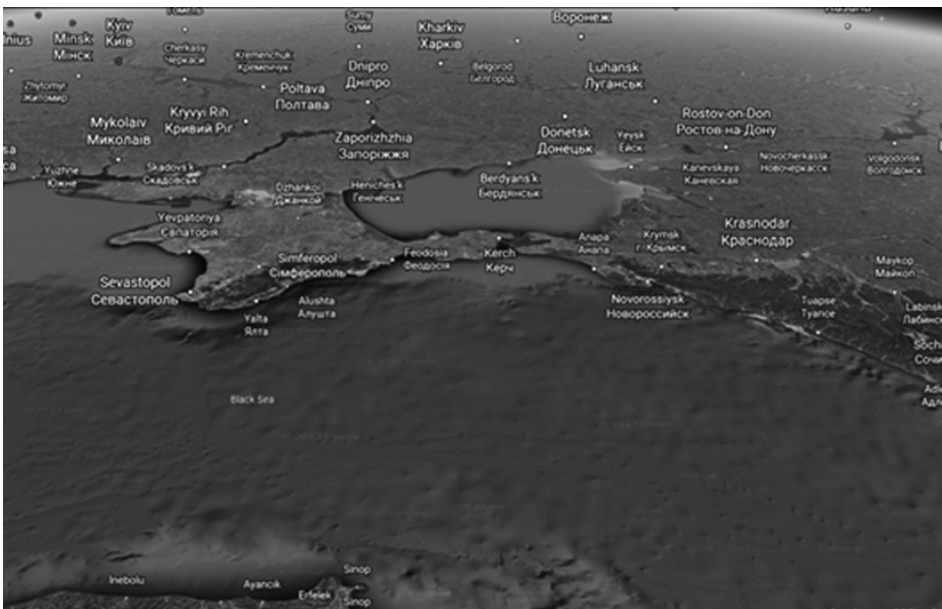
¹⁶ Fiott, D. *Relative Dominance: Russian Naval Power in the Black Sea*, <https://warontherocks.com/2022/11/relative-dominance-russian-naval-power-in-the-black-sea/>, 04/02/2023.

блокаду ове земље. Такође, Русија би могла да искористи Црно море да мења ток рата на копну и побољшава позицију током мировних преговора о завршетку рата.¹⁷

Дакле, Русија и даље остварује ограничену доминацију у Црном мору, упркос нападу на Крим, Севастопољ и на руску Црноморску флоту помоћу летећих и поморских дронава. Надаље, Русија има могућност да користи површинске ратне бродове и подморнице за нападе ракетама на украјинске снаге и критичну инфраструктуру.

Током рата у Украјини, Русија је Азовско море претворила у своје унутрашње језеро и забранила је пролаз из Црног у Азовско море кроз Керчки мореуз за бродове који су укрцани ван њених лука (слика 2). Како наводе званични извори, то је директна последица напада на Кримски мост и на бродове Црноморске флоте Русије 29. октобра 2022. године.¹⁸

Слика 2. Крим, Азовско море и Керчки мореуз (Google Earth)¹⁹

¹⁷ Ibid.

¹⁸ „Русија забранила пролаз бродовима у Азовско море“, *Политика*, 12. новембар 2022.

¹⁹ Google Earth, Black sea, <https://earth.google.com/web/search/Black+Sea/@43.96903804,35.4720065,-139.0158988a,715725.78719683d,35y,0.77100875h,56.54000973t,0r/data=Cigijgok CTB9hRg1AzVAES99hRg1AzXAGeUQAQJhqtAIW3dqlgtz1LA,06/02/2023>.

Поморска моћ у копненом рату – закључна разматрања

Упркос значајним успесима у потапању руских бродова, Украјина је и даље у компаративно неповољном положају у односу на руску морнарицу. У сваком случају, јасно је да је Русија претрпела значајне губитке у Црном мору, посебно потапањем командног брода Црноморске флоте „Москва“ у априлу 2022. године, уништењем других мањих бродова и нападом на најновији командни брод „Адмирал Макаров“ крајем октобра 2022. године.

Украјина је користила летеће и поморске дронове и друга средства за напад на циљеве на Криму, Керчки мост и поморске снаге у Црном мору. Упркос очигледним предностима удара на Керчки мост, Русија и даље има поморску надмоћ у Црном и Азовском мору.²⁰

Заправо, Русија и даље гледа на Црно море као на главни домен у рату против Украјине. Такође, Русија је у досадашњем току рата планирала и спроводила искрцавања и гађала украјинске градове и војне циљеве и кључну инфраструктуру. С друге стране, Украјина је користила mine за одбрану од амфибијских десаната у близини великих приморских градова као што је Одеса.²¹

Руска морнарица је извела амфибијску операцију на обали Азовског мора у близини Маријупоља крајем фебруара 2022. године.²² Након заузимања луке Бердјанск у Азовском мору, руски десантни бродови искрцали су појачање и муницију морским путем. Руска морнарица је такође користила различите десантне бродове за заузимање и даље укопавање на стратешки лоцираном Змијском острву. Надаље, руски десантни бродови су редовно спроводили демонстрације припрема за искрцавање у региону Одесе, одвлачећи значајне снаге украјинске војске за одбрану обале. Још једна компонента руског војног јачања у Црном мору било је јачање обалних снага Црноморске флоте на Криму, укључујући поморску пешадију и трупе обалске одбране, распоређивање додатних противбродских ракета Бастион и Оникс, системе противваздухопловне одбране и јуришне авионе. Процена ове компоненте у смислу тока војних операција на мору прилично је тешка.

Пошто је улазак ратних бродова ограничен поменутом Конвенцијом о режиму црноморских мореуза, постоји могућност да се тренутни однос

²⁰ Fiott, D. *Relative Dominance: Russian Naval Power in the Black Sea*, op. cit.

²¹ Ibid.

²² Mongilio H. & LaGrone, S. *Russian Navy Launches Amphibious Assault on Ukraine; Naval Infantry 30 Miles West of Mariupol*, <https://news.usni.org/2022/02/25/russian-navy-launches-amphibious-assault-on-ukraine>, 08/02/2023.

снага у Црном мору наруши спуштањем са копна у море значајнијих површинских ратних бродова било са једне или са друге стране. Царска Русија је то чинила током своје историје теглећи копном и спуштајући читаве фрегате у воду.²³

Због тренутне ситуације, Црноморској флоти Русије у великој мери недостају подморнице. Такође, упитна је изводљивост враћања две подморнице из Средоземног мора у Црно море због услова Конвенције о режиму црноморских мореуза која ограничава улазак и подморница у Црно море. Изузетак се може направити ако се подморница креће ка или из матичне луке на Црном мору ради поправке, што је аргумент који је Русија користила у прошлости током борбених операција подморница Црноморске флоте у Сирији.²⁴

Поуке за будућност рата на мору...

Претња од летећих и поморских дрона опремљених експлозивом није новост. Наиме, појавила се у нападима на бродове у и око Персијског залива и Хормушког мореуза, са сумњом да их је употребљавао Иран. Такође, Хути – побуњеници у Јемену – користили су чамце на даљинско управљање пуне експлозива у нападима на бродове, а посебно на саудијске лучке објекте у Црвеном мору. Једина разлика у Црном мору је била њихова координисана употреба.

Ова чињеница ће вероватно утицати да се ратне морнарице фокусирају на ову претњу. Слични напади могу постати обележје будућег поморског рата како у симетричним тако и у асиметричним сукобима. Ово би могло укључивати употребу таквих система против трговачких и ратних бродова, потенцијално у великом броју или „ројевима“.²⁵ Стога, ратне морнарице морају бити опремљене, а посаде њихових ратних бродова оспособљене за овакве асиметричне претње.

²³ У доба Петра Великог за време рата са Швећанима, 1702. године, две фрегате су пребачене из Белог мора у Ладолшко језеро кроз непроходне шуме и мочваре, путем дугим 160 миља. Ови бродови су учествовали у опсади и заузимању шведске тврђаве Орешек (Петровска тврђава). *Поморачки радови службе за спасавање*, ДСНО, Београд, 1970, 376.

²⁴ Vučković, D. M. i Jevtić, M. (2022). Savremeno naoružanje i vojna oprema. *Vojnotehnički glasnik/Military Technical Courier*, vol. 70, no. 4, 1039–1048.

²⁵ Childs, N. *Ukraine: unconventional impact at sea?*, International Institute for Strategic Studies, <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2022/11/ukraine-unconventional-impact-at-sea>, 10/02/2023.

Библиографија

- Childs, N. *Ukraine: unconventional impact at sea?*, International Institute for Strategic Studies, <https://www.iiss.org/blogs/military-balance/2022/11/ukraine-unconventional-impact-at-sea>, 10/02/2023.
- Delanoë, I. (2014). After the Crimean crisis: towards a greater Russian maritime power in the Black Sea. *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 14, no. 3, 367–382.
- Fiott, D. *Relative Dominance: Russian Naval Power in the Black Sea*, <https://warontherocks.com/2022/11/relative-dominance-russian-naval-power-in-the-black-sea/>, 04/02/2023.
- Google Earth, *Black sea*, <https://earth.google.com/web/search/Black+Sea/@43.96903804,35.47200065,139.0158988a,715725.78719683d,35y,0.77100875h,56.54000973t,0r/data=CigiJgokCTB9hRg1AzVAES99hRg1AzXAGeUQAQJhqjtAIW3dqIgtz1LA>, 06/02/2023.
- Hess, M. *Welcome to the Black Sea Era of War*, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2022/04/25/black-sea-war-russiaukraineturkey/>, 01/02/2023.
- Kormych, B. & Malyarenko, T. (2022). From Gray Zone to Conventional Warfare: The Russia-Ukraine Conflict in the Black Sea. *Small Wars and Insurgencies*, no. 1.
- Kristian, Å. (2021). Redrawing borders, reshaping orders: Russia's quest for dominance in the Black Sea region. *European Security*, vol. 30, no. 2, 305–324.
- Kumar Shahi, D. (2022). The battleground of the black sea: A geopolitical analysis. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, vol. 12, no. 5, 1–8.
- Maritime boundaries in Black sea*, <http://iilss.net/tag/maritime-boundaries-in-black-sea/>, IILSS-International Institute for Law of the Sea Studies, 01/02/2023.
- Mongilio, H. & LaGrone, S. *Russian Navy Launches Amphibious Assault on Ukraine Naval Infantry 30 Miles West of Mariupol*, <https://news.usni.org/2022/02/25/russian-navy-launches-amphibious-assault-on-ukraine>, 08/02/2023.
- Radojević, S. (2017). *Uloga pomorskih i vazduhoplovnih snaga NATO u Sredozemlju posle Hladnog rata*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.
- Sanders, D. (2014). *Maritime Power in the Black Sea*, King's College. London: Ashgate.
- Scipanov, V. L. & Florin, N. (2022). The Black Sea Russian Navy Is Not an Overnight Creation-A Brief History of the Black Sea Russian Navy. *Romanian Military Thinking*, vol. 3, no. 1, 166–187.

- Vučković, M. D. i Jevtić, M. (2022). Savremeno naoružanje i vojna oprema. *Vojnotehnički glasnik/Military Technical Courier*, vol. 70, no. 4, 1039–1056.
- Vuković, N. (2020). Da li nam je potrebna promena ključnih geopolitičkih paradigmi? *Međunarodni problemi*, vol. 72, no. 1, 15–36.
- Поморачки радови службе за спасавање*, ДСНО, Београд, 1970.
- Радојевић. М. С. (2017). НАТО у Средоземљу на почетку 21. века: поморске снаге у успону?. *Међународни проблеми*, вол. 69, бр. 1, 50–77.
- „Русија забранила пролаз бродовима у Азовско море“, *Политика*, 12. новембар 2022.
- Тешић, М. (1968). *Војнопоморска географија*. Београд: ДСНО.

GEOPOLITICAL AND GEOSTRATEGIC SIGNIFICANCE OF THE BLACK SEA - LIMITED ACTIONS OF FLEETS

Slobodan RADOJEVIĆ

SUMMARY

The paper starts from the geopolitical and geostrategic importance of the Black Sea and analyzes the place and role of the Russian Black Sea Fleet during the year of the war in Ukraine. Namely, a narrow sea such as the Black Sea places numerous restrictions on the fulfillment of the purposes of the fleet during the war. Russian Black Sea Fleet was created during the turbulent history of this country and was an indicator of Russia's ability to project power in this region. During the period of modern Russian history, the Black Sea Fleet was significantly modernized and equipped. Despite the sinking of a command ship and attacks on its fleet by flying and naval drones during the war in Ukraine, Russia still has relative dominance in the Black Sea. It can also still use the Black Sea Fleet to project its power onto land with missiles. Furthermore, Russia could use the Black Sea Fleet to change the course of the war on land and improve its position during peace negotiations to end the war. On the other hand, Ukraine with its organized coastal defense and obstruction, prevents large-scale landing operations of the Russian Black Sea Fleet.

Keywords: Black Sea, Russian Black Sea Fleet, war in Ukraine.